

Çocuk sağlığı ve hastalıklarına XVIII. yüzyıl'dan bir bakış: Subhîzâde Abdülazîz Efendi'nin Boerhaave'ın aforizmaları çevirisi*

Ahmet Acıduman¹, Berna Arda²

Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi ¹Tıp Tarihi ve Etik Doçenti, ²Tıp Tarihi ve Etik Profesörü

SUMMARY: Aciduman A, Arda B (Department of Medical History and Ethics, Ankara University Faculty of Medicine, Ankara, Turkey). A glance at pediatrics from the 18th century: Subhizade Abd al-aziz's translation of Boerhaave's aphorisms. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi* 2011; 53: 120-133.

Subhizade Abd al-aziz translated Boerhaave's *Aphorisms* into Turkish between 1730 and 1827, a period referred to as "understanding Western medicine and translation period" in the Ottoman Empire. "Fasıls" written under the title of "fifth section on diseases of children" were determined in the *Beyazıt State Library, Veliyüddin Efendi Collection, number: 2484* copy of *Kitaati Nekave fi Tercemeti Kelimati Boerhave*, translated by Subhizade. At first, these "fasıls" were transliterated into Turkish alphabet and translated into contemporary Turkish; finally, they were compared with the original aphorisms of Boerhaave and their English translations. Diseases of children were debated in 39 fasıls/aphorisms under five sections as: mucosal secretion in the newborn, constipation, symptoms and findings related to undigested milk, parasitic infections, teething and their treatments. It can be concluded that the fasıls/aphorisms related to diseases of children in this work, accepted as "full translation from European medicine" by pioneers of Turkish medical historians, contain some information regarding diseases of newborn, infancy and early childhood and their treatment modalities according to European medicine in that period.

Key words: *Subhizade Abd al-aziz, Hermann Boerhaave, aphorisms, history of pediatrics, history of medicine.*

ÖZET: Osmanlı İmparatorluğu'nda "Batı Tıbbını Anlama ve Tercüme Dönemi" olarak adlandırılan 1730-1827 yılları arasında, Subhîzâde Abdülazîz Efendi Boerhaave'ın *Aforizmalar*'ını çevirerek dilimize kazandırmıştır. Subhîzâde Abdülazîz Efendi'nin çevirisini yaptığı *Kita'ât-i Nekâve fi Tercemet-i Kelimât-i Boerhâve* adlı eserin "bâb-ı hâmis emrâz-ı etfâl beyânındadır" başlığı altında yer alan fasılları *Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Koleksiyonu, No: 2484*'de bulunan yazmasında saptanarak, önce günümüz abecesine ve sonra da çağdaş Türkçeye çevrilmiştir. Daha sonra bu fasıllar Boerhaave'ın özgün aforizmaları ve bu aforizmaların İngilizce çevirileri ile karşılaştırılmıştır. Bu bölümde toplam 39 fasıl/aforizma bulunmaktadır. Çocuklarda görülen hastalıklar beş başlık altında ele alınmıştır. İlk bölümde yeni doğanda görülen müköz sekresyon, ikinci kısımda kabızlık ve dışkılama zorluğu, üçüncü grupta sütün sindirilememesi nedeniyle ortaya çıkan belirti ve bulgular ile bu durumun tedavisinde kullanılacak ilaçlar, dördüncü hastalık grubu olarak parazitlere bağlı olarak ortaya çıkan belirti ve bulgular ile tedavilerinde kullanılacak seçenekler, beşinci grupta ise çocuklar diş çıkarırken görülen belirti ve bulgular ile bunların tedavileri ele alınmıştır. Önde gelen tıp tarihçilerimizin "Avrupa tıbbından tam olarak yapılmış çeviri" olarak kabul ettikleri bu eserdeki çocuk hastalıkları ile

*Bu makale 5-10 Ekim 2009 tarihlerinde Ankara'da düzenlenen "Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul" konulu 7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi'nde yazarlar tarafından sunulan "18. Yüzyılda tıp çevirilerine bir örnek: Hekimbaşı Abdülaziz Efendi'nin *Kitaât-i Nekâve Fi Tercemet-i Kelimât-i Boerhaave'si*" adlı sözlü bildiri temel alınarak hazırlanmış olup, yazarların Subhîzâde Abdülaziz Efendi'nin adı geçen eserinin nöroşirürji ile ilgili konularını inceledikleri bir başka makaleleri daha bulunmaktadır.

ilgili fasılların, çocukluğun yeni doğan, bebeklik ve oyun çocukluğu döneminde görülen bazı hastalıkları kapsadığını ve bunların tedavisinde döneminin Avrupa tıbbındaki yaklaşımların sergilendiğini söylemek mümkündür.

Anahtar kelimeler: *Subhîzâde Abdülazîz Efendi, Hermann Boerhaave, aforizmalar, pediatri tarihi, tıp tarihi.*

On sekizinci yüzyılda Avrupa'nın en ünlü klinisyenleri arasında gösterilen ve "Eklektik Okul"un kurucusu olan Hermann Boerhaave (1668-1738) tıp öğrenimini Leiden Üniversitesi'nde yapmış¹ ve 1701 yılında aynı üniversitenin teorik tıp kürsüsünün başına geçmiştir. Tamamen Hipokratik bir tıp anlayışı ve uygulaması düşüncesine sahip olan Boerhaave'a göre, tıbbın temel amacı hasta tedavisidir. Öğrencileri arasında Haller, Gaub, Cullen, Pringle ve "Eski Viyana Ekolu"nü liderleri van Swieten ve de Haen¹ gibi ünlü hekimler olan Boerhaave, öğretirken ve yazarken de Hipokratiktir; değerli gözlemlerini ve tedavi kurallarını kısa aforizmalar şeklinde vermiştir². Boerhaave'ın *Institutiones Medicae* (1708) ve *Aforizmalar* (1709) adlı eserleri çok sayıda basılmış ve pek çok dile çevrilmiştir^{1,2}. Bunlardan birisi de Türkçedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda "Batı Tıbbını Anlama ve Tercüme Dönemi" olarak adlandırılan (1730-1827) zaman diliminde, Subhîzâde Abdülazîz Efendi Boerhaave'ın *Aforizmalar*'ını çevirerek dilimize kazandırmıştır³.

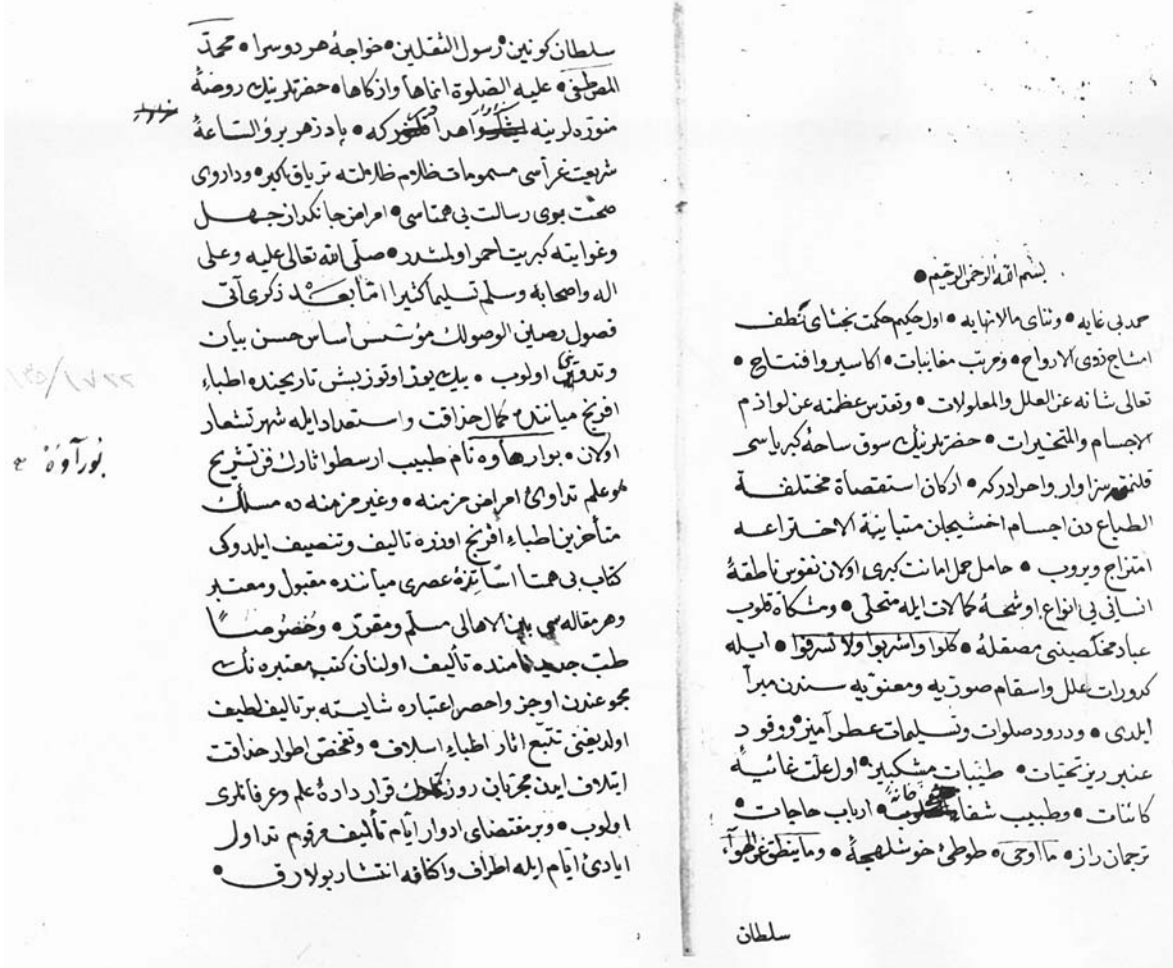
Şubat 1776-Kasım/Aralık 1776 tarihleri arasında Osmanlı İmparatorluğunda hekimbaşılık makamında bulunan Subhîzâde Abdülazîz Efendi (1735-1783), medreseyi bitirdikten sonra genç yaşta müderris olmuş ve saray hekimleri arasına girmiştir^{4,5}. Hızlı bir şekilde hekimbaşılığa yükselen Subhîzâde, yine aynı şekilde de bu makamdan ayrılmak durumunda kalmış; 1782 yılı sonlarında Üsküdar kadılığına atanmışsa da kısa sürede azledilerek, 1783 başında İstanköy'e sürülmüş ve Eylül 1783'de 48 yaşındayken vefat etmiştir⁴. Arapça, Farsça, Latince, İtalyanca ve Fransızca bilen Subhîzâde Abdülazîz'in; şair ve müzisyen olduğu da bildirilmekte⁵⁻⁷, Ünver⁸ de Subhîzâde'nin Avrupa'ya giderek Viyana'da tıp öğrenen hekimlerimizden olduğunu yazmaktadır.

Kıta'ât-i Nekâve fî Tercemet-i Kelimât-i Boerhâve

Hermann Boerhaave'ın *Aphorismi de Cognoscendis et Curandis Morbis in Usum Doctrinae Domesticae Digesti* (Hastalıkları tanıyıp evde ilaçla tedavi etme) (1709) adlı eserinin Türkçe çevirisi olan eserin önsözünde Subhîzâde Abdülazîz Efendi'nin verdiği bilgiye göre^{9,10} (Şekil 1), "Frenk hekimleri" arasında ünlü olan Boerhaave'ın 1135 H./1722-23 tarihinde yazdığı kitabın bir nüshası 1180 H./1766-67 tarihinde İstanbul'a getirilmiştir. Dil bilen Frenk hekimleri aracılığı ile tıp öğrencileri arasında tanınmış, fakat Latince olduğu için genel olarak ulaşılamamış ve sonuçta unutulmuştur. Padişah III. Mustafa'nın (s.1757-1774) huzurunda bulunan ve Latinceyi bilen hekimlerce bu kitabın Türkçeye çevrilmesinin genele yararlı olacağını işaret ve ima edilmesi üzerine; padişah, hassa tabiplerinden olan kendisini, bu işe memur etmiştir.¹¹ Subhîzâde çeviriyi yaparken bazı güçlüklerin aşılmasında Latinceyi bilen bir kişiden yardım aldığını, yine Boerhaave'nin öğrencilerinden olan van Swieten'in kitabının yorumlarından yararlandığını bildirmektedir.^{11,12} Adıvar¹² ve Atabek⁶ bu çeviride Subhîzâde'ye yardım eden kişinin de Avusturya elçiliği tercümanı Herbert olabileceğini/olduğunu söylemektedirler.

16 Mayıs 1769 (10 Muharrem 1183 H.) tarihinde tamamlanan eser^{9,11} (Şekil 2), XX. yüzyılın ilk yarısında bulunmuş ve Ord. Prof. Dr. Akil Muhtar Özden (1877-1949) tarafından Avrupa'ya tanıtılmış ve kendisine Hollanda Devleti tarafından bir nişan verilmiştir^{5,6}.

Şehsuvaroğlu ve arkadaşları⁵ eserin aslının 1495 "fasıl" ya da "kıta" olması nedeniyle *Kıta'ât-i Nekâve fî Tercemet-i Kelimât-i Boerhave* isminin çoğul olarak bunu simgelediği açıklamasında bulunurken, Atabek⁶ ise Subhîzâde'nin *aphorisma*'yı kelime olarak çevirdiğini, eserin 1495 *aphorisma* - kelime içerdiğinden "kelimât" olarak adlandırıldığını bildirmektedir.

Şekil 1. Kıta'ât-i Nekâve fî Tercemet-i Kelimât-i Boerhâve'nin Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, No: 2462'de bulunan ve yazarın/çevirmenin düzeltmelerini de içeren yazmasının başlangıç sayfalarının fotoğraf baskısı (Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Kütüphanesi).

Bu eserin halen bilinen nüshaları şunlardır: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Koleksiyonu, No: 2484; Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, No: 2462; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY, No: 1690; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine, No: 564; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY, No: 4227; Ali Emiri Kütüphanesi, Tıp, No: 252^{5,6,8,12,13}.

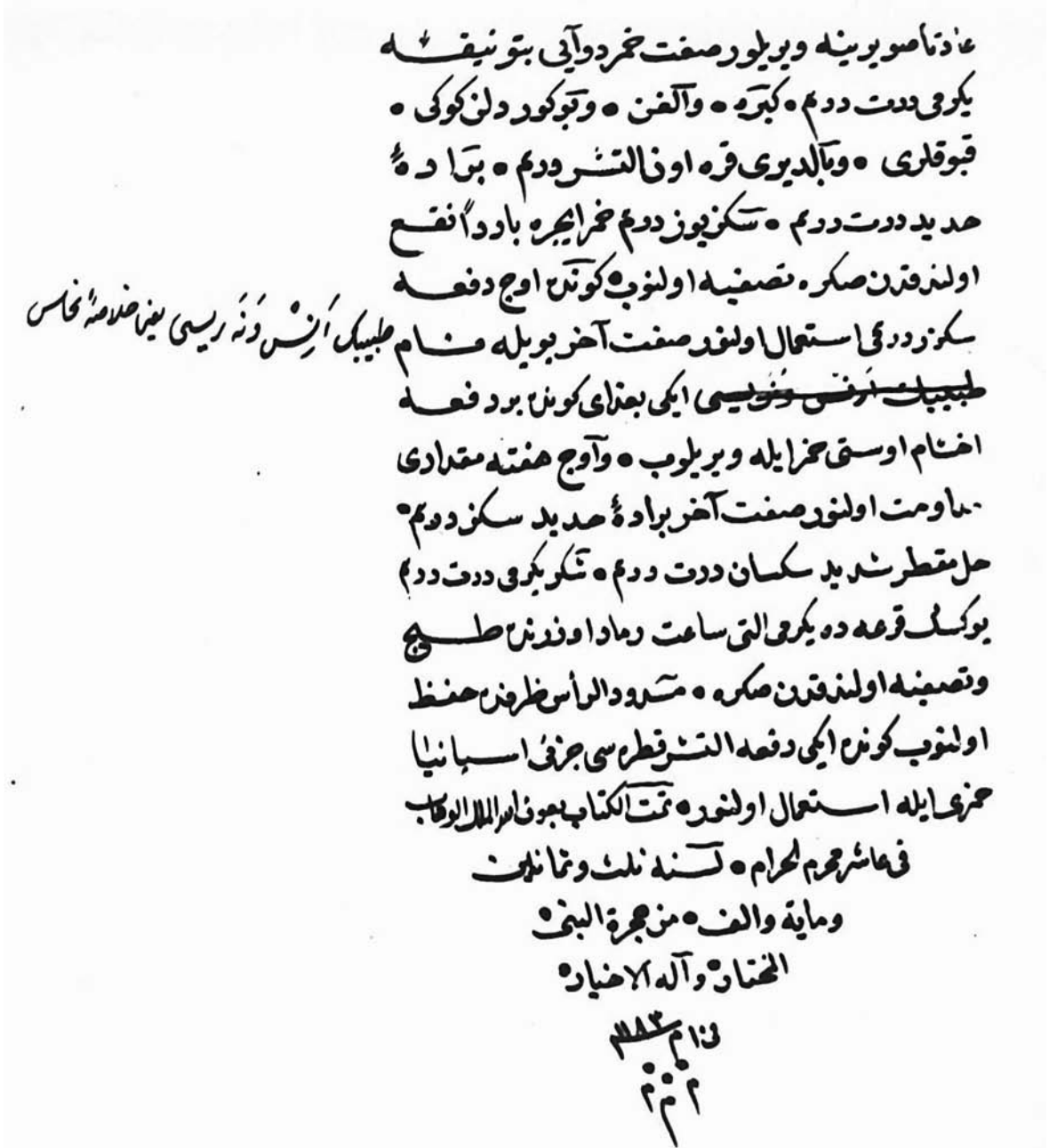
Materyal ve Metot

Bu çalışmada Kıta'ât-i Nekâve fî Tercemet-i Kelimât-i Boerhâve'nin Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, No: 2462⁹ ve Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Koleksiyonu, No: 2484'de¹⁰ (Şekil 3) kayıtlı bulunan yazmalarının, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Kütüphanesi'ne, bölümün kurucusu Prof. Dr.

Feridun Nafiz Uzlu tarafından kazandırılmış olan fotoğraf baskıları incelenmiştir.

Hermann Boerhaave'in "çocuk hastalıkları" ile ilgili aforizmaları, yine Ankara Üniversitesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Kütüphanesi'nde bulunan ve Gerardi van Swieten tarafından yazılmış olan *Commentaria in Hermannii Boerhaave Aphorismos, de Cognoscendis et Curandis Morbis*¹⁴ adlı Latince eserin "Morbi Infantum" başlıklı bölümünden çıkarılmıştır (Ek 1).

Boerhaave'in aforizmalarının İngilizce çevirisine ise, "Google Books" internet arama motoru ile ulaşılmış, *Boerhaave's Aphorisms: Concerning the Knowledge and Cure of Diseases*¹⁵ adlı eserin "Of the Diseases of Children" başlıklı bölümü de araştırmamız sırasında karşılaştırma için kullanılmıştır.

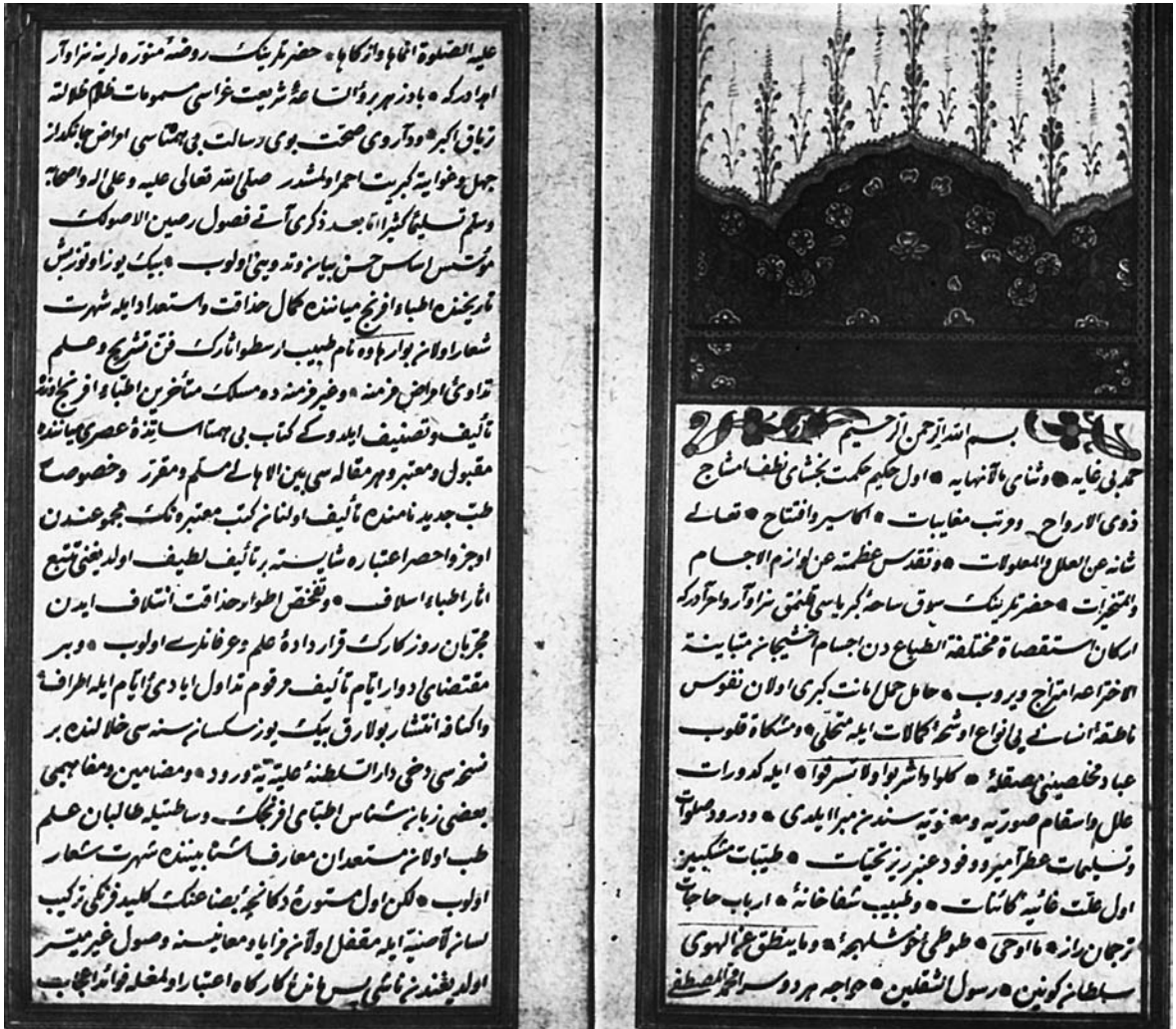
Şekil 2. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, No: 2462'nin 10 Muharrem 1183 H./16 Mayıs 1769'da tamamlandığını gösteren sayfasının fotoğraf baskısı (Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Kütüphanesi).

Subhîzâde Abdülazîz Efendi'nin çevirisini yaptığı *Kıta'ât-i Nekâve fî Tercemet-i Kelimât-i Boerhâve* adlı eserde "bâb-ı hâmis emrâz-ı etfâl beyânındadır" başlığı altında yer alan fasıllar *Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Koleksiyonu, No: 2484*'de bulunan yazmada saptanmıştır (Şekil 4). Bu fasılların önce günümüz abecesine çevirisi yapılarak bir metin elde edilmiş (Ek 2) ve bu

metin de çağdaş Türkçeye çevrilmiştir. Ardından bu bölümler Boerhaave'in özgün aforizmaları ve bu aforizmaların İngilizce çevirileri ile karşılaştırılmıştır.

Bulgular

Eserin beşinci bölümü "çocuk hastalıkları" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde toplam

Şekil 3. Bu çalışmanın yapıldığı, Kıta'ât-i Nekâve fi Tercemâ-i Kelimât-i Boerhâve'nin Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Koleksiyonu, No: 2484'de bulunan yazmasının başlangıç sayfalarının fotoğraf baskısı (Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Kütüphanesi).

39 fasıl/aforizma bulunmaktadır. Yeni doğan, bebeklik ve oyun çocukluğu döneminde ortaya çıkan bazı hastalıklar beş başlık altında ele alınmıştır. İlk bölüm, yeni doğanda görülen müköz sekresyon hakkındadır:

Beşinci bölüm: Çocukların hastalıklarını bildirir.

Fasıl 1340. Henüz doğmuş çocuklara birçok olağan dışı niteliğin geldiği bilinmektedir. Şimdi bunlar da beş sınıf olarak yazılmış ve düzenlenmiştir. **Birinci sınıf:** yapışkan, peynirsi ve iplik gibi uzanan balgam ortaya çıkarak ağzını, yemek borusunu, midesini ve bağırsaklarını tutar.

Fasıl 1341. Bu nedenle adı geçen küçük çocuklara çoğunlukla bulantı, kusma, hıçkırık ve konvülsiyonlar gelir ve bu şekilde sindirimleri de güç olur.

Fasıl 1342. Tedavi: sonuç olarak bu durumun tedavisinde on ya da on iki saat gıda verilmeyerek, bu sırada bal ile karıştırılmış katkısız şaraptan çok kere azar azar, ilaç olan şarabın verilmesiyle ya da adı geçen şarap ile birlikte müshil hapı kullanılmasıyla tedbir olunur;

Fasıl 1343. Ve dışarıdan yine küçük çocuğun karnına balgamla ilgili olan pislikleri yıkamak ve cila vermek için orta sıcaklıkta ve ispirotolu zumâdlar¹ konur¹⁰.

İkinci ele alınan hastalık kabızlık ve dışkılama zorluğudur. Kabızlığın nedenleri, belirti ve bulguları ile tedavisi hakkında açıklamalar yapılmıştır:

Fasıl 1344. İkinci sınıf: ve bunun gibi küçük çocuklar rektumlarında oluşan dışkıının zaman zaman

او جیبی محل ضادات و کمادات و ضعیدر فصل ۳۷۳ کل اما اگر تحلیل ممکن
 ایوب محل مرثومه حاصل اولان مغمو فی خراجہ یز طوزرہ در عتبت نفع
 ایچی اشیا النفاقی ایدتیجه کتوروب و اوجب تطهیر و النفاقی سنی اولمنسی
 ارم اولور که تکلیم باب مغمو نیده بی اولندی فصل ۳۷۳ کل و دخی اگر
 نه بشتر نه وجع و یا خود فرجه و یا خود مغمو فی صورت بولور سه بو حالت
 دخی اقتضاسه کوره بعضی مناسب اطلیة مناسبه و کذلک ارواح غلظه تصاف
 ایستغله زائل اولور فصل ۳۷۹ کل کن اگر لهن افراط اوزر که سیلان ایدر و ب
 و نایت رفیق اولور سه اغدیة یا لبسه و ریاضاة بر نیه ایدتیجه کن اولوب
 والا اگر جربانده نقصانیت دار ایسه کثیر القذیه و مرطب و مطف اغدیة
 استقامت و ظاهر آید تینه مرضی اصمده و ضعیفه و دکت ایدتد بیر اولور و یا خود
 کرک افراط سیلان و کرک نقصانیت جربانده باعث اولان سبب مخصوص
 تحس اولنوب و سبب مرقوم دفع اولد قده التزام اولان انقطاع و اجرا
 خصوصری دخی صورت بولور باب خاص امراض اطفال بیانده در
 فصل ۳۷۳ کل معلومدر که هنوز تولد ایشمش معصوم لره نیجه کیفیت غیر
 طبیعی عارض اولغده ایدی بونور دخی بش نوع اوزر سه نظیر و کشیده
 قلمشدر نوع اول لرج و جنینلو و غلیظ و اپکت کبی اوزر بونور معجم حادث
 اولوب فنی و مرینی و معدکستی و امعاسنی ضبط ایدر فصل ۳۷۳ کل فذلک
 مزبور معصومره اکثر یا غشیان و فی و فواق و تشجات عارض اولوب
 و بوجته به ضمری دخی عییر اولور فصل ۳۷۳ کل اصلاح پس بوجت
 مداوای دخی اون و یا خود اون یکی ساعت خدا ویر لیب و بوانا ده
 عمل اید مزوج خمر خالصدن دفعات کثیره اید قلیلاً قلیلاً خمر و وانی و بر کلکه
 یا خود شراب مرقوم اید معامسل جا استقامت ایدتد بیر اولنوب فصل ۳۷۳ کل
 و خراج کذلک بطن معصوم اوساخ بلغمیه فی غسل و تجلیه ایچون حرارت

Şekil 4. Kıtâ'ât-i Nekâve fî Tercemet-i Kelimât-i Boerhâve'nin Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Koleksiyonu, No: 2484'de bulunan yazmasında "bâb-ı hâmis emrâz-ı etfâl beyânındadır" başlıklı çocuk hastalıkları ile ilgili bölümün başlangıç sayfasının fotoğraf baskısı (Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Kütüphanesi).

atılmamasından sıkıntı çekerler. Bu niteliğin yani karna kabızlık gelmesinin nedeni de küçük çocuğun durumunun zayıflığı, dışkının çokluk ve sertliği ve rektumun anüse eriştiği yerinin kuruluşudur.

Fasıl 1345. Bundan dolayı dışkının hapsolmesinden ve yelin ona çarpmasından ileri gelen keskinlik, ekşilik ve kokuşma ortaya çıkarak buharlar ve dumanlar oluşur, konvülsiyonlar, bulantı, kusma, hıçkırık, öksürük, susuzluk, korku, inleme, uykusuzluk, ateş ve halsizlik gibi nitelikleri ortaya çıkarır ve hatta küçük çocuğun ölümüne de neden olabilir.

Fasıl 1346. Tedavi: şimdi bu arada küçük çocuğun zayıflamış olan defedici kuvvetlerini uyarmak için hafif müşil ve yumuşatıcı fitil ve kuvvet ilaçları yani kalbe ait ilaçların daha hoş ve daha uygunlarıyla maddelerin düzeltilmesine başlanır.

Fasıl 1347. Dışkının katılığının da, az miktarda bal ile karıştırılmış peynir suyunun içecek yapılması ve yine sabunlu peynir sulu ya da ballı peynir sulu lavmanlar hazırlanarak konulmasıyla yumuşaklık bulması mümkündür.

Fasıl 1348. Ve yine bağırsak kuruluşu da keten tohumu yağı, zeytinyağı ve tatlı badem yağı kullanmakla ve yine adı geçen yağları lavman yoluyla ulaştırarak ya da bunları küçük çocuğun karnına sürmekle savuşturulmuş olur.

Fasıl 1349. Sözün özü, 1345. fasılda bildirilen kabızlıktan ileri gelen korkutucu birçok afet anlatıldığı şekilde deva bula gelmiştir.

Fasıl 1350. Çünkü ekşiliği kıran şeylerin² ve bundan başka ekşiliği emici ve çekici ilaçların bu konuda şaşılabacak yararı yadsınmaz.

Fasıl 1351. Ama afyonlu ilaçlar sınıfı³ her ne kadar ekşiliği kırıcı olsa da, bu çeşitlerin çocuklara verilmesinde ilerisini düşünmek ve sakınmak gereklidir; verildiği zamanda da nadir olarak kullanılmıştır.

Fasıl 1352. Ve yine bunun gibi incelticiler, uyarıcılar ve uçucular sınıflarının⁴ yine şiddetlilerinden sakınmak gereklidir.

Fasıl 1353. Bundan dolayı 1345. fasılda yazılan afetlerin tedbirine ayrılmış olan ilacı anlamak, her birinin başka başka nedenlerini iyice düşünmek ve birinci kitaptan bu fasla vardığımızda açıkladığımız hastalıklara uygulamak gerekli olduğundan, bu çareler de tıbbi tabiatı olan kişilere kolaydır¹⁰.

Üçüncü grupta sütün sindirilememesi nedeniyle ortaya çıkan belirti ve bulgular ile bu durumun tedavisinde kullanılacak ilaçlar verilmiştir:

Fasıl 1354. Üçüncü sınıf: sütün pıhtılaşmasından (kesilmesinden) ileri gelen hastalıklardır. Çünkü süt, çocukların midesinde hemen kesildiğinden ağır ve keskin bir hamur gibi olur.

Fasıl 1355. Ve bu hamurun gittikçe ekşiliği keskinlik kazanarak küçük çocuğun dışkısı bakır yeşili ve ekşi kokulu olur; ve yine bunun gibi kusma ile de atılan maddede ekşilik görüldüğünden ve bunlardan dolayı karın ağrısı (kolik), yel çokluğu ve ağrılar çeşit çeşit ve diğer afetler, özellikle konvülsiyonlar gelir.

Fasıl 1356. Tedavi: bu durumun giderilerek savuşturulması konusu da, ekşiliği emen sabit ilaçların, yumuşatıcılar ve temizleyiciler ile karıştırılıp kullanılmasıyla, yine o çeşit yağlı lavmanlar ile ve bundan başka, yeli savuşturan ilaçların ve özellikle hoş yağların kullanılmasıyla çare bulur.

Fasıl 1357. En çok bu çeşit çocukların çoğunlukla tutuldukları ümmü's-sıbyân⁵ (infantil konvülsiyonların) da sütün pıhtılaşmasından ileri geldiği görünmektedir, çünkü ekşiyen sütün siniri hareket ettireceğinde ve tahriş edeceğinde şüphe olunmaz.

Fasıl 1358. Bundan dolayı bu afete de 1356. fasılda açıklanmış tedaviler ile tedbir olunur.

Dördüncü hastalık grubu olarak parazitlere bağlı olarak ortaya çıkan rahatsızlıklar ele alınmıştır. Parazitlerin ortaya çıkış nedenleri, çeşitleri, bu parazitlere bağlı olarak ortaya çıkan belirti ve bulgular ile tedavilerinde kullanılacak seçenekler fasıllarda ortaya konmuştur:

Fasıl 1359. Dördüncü sınıf: kurtların doğmasıdır. Gerçi, çocuk sınıflarının anılan ve bildirilen hastalıklardan kurtulup, sonunda büyüdükten sonra, pişmemiş gıdalar, olgun meyveler, etler ve peynir gibi şeyleri yemeye başlamaları nedeniyle midelerinde kurtlar var olagelmiştir.

Fasıl 1360. Neden: ve bunun nedeni de bozulmuş havanın ve toprak böceklerinin yiyeceklerde var olan yumurtaları ve bu çeşit böceklerin yumurtasını içeren yiyeceklerin uygun şekilde erimesinde fazla nazik mideli çocukların gücünün yokuşudur.

Fasıl 1361. Yer: şimdi bildirilen kurtların yerleştikleri yerler de gerek mide ve gerek bağırsakların iç taraflarını saran sümüksü rutubettir. Adı geçen rutubet yazılmış olan kurtlara yuva olur, onun sıcaklığıyla doğarlar ve yine büyürler.

Fasıl 1362. Bu nedenledir ki büyüme yaşını tamamlamışlarda kurtların doğuşu nadirdir, ancak orta yaşlı olup hareketten sakınanlarda, balgamî mizaçlı kimselerde olur. Çünkü gençlik çağına

ulaşanların sıcaklık ve kuvvetleri 1360. fasılda yazılan yumurtaları kırıp, dayanıklılıklarını çözer.

Fasıl 1363. Çeşitler: ve yine bu kurtların çeşitleri olup, bir çeşidi uzun, bir çeşidi geniş ve bir çeşidi yuvarlak olur yani yazarın amacı bilinmektedir ki insanın bağırsaklarında ortaya çıkan kurt üç çeşitten ibaret olup, birisi uzun olduğundan yılanlar adı verirler. Bu çeşidi ince bağırsaklarda doğar. Bir çeşidi geniş olup su kabağı çekirdeği adı verirler. Bunlar da kalın bağırsakta oluşur. Bir çeşidi yuvarlak ve çok küçük olup, sirke içinde doğan kurda benzerliği nedeniyle sirke kurdu adı verilir. Bu da rektumda oluşur hatta bazen dışkı ile birlikte dışarı çıkar.

Fasıl 1364. Sonuçlar: ve bu kurtların çok belirtisi olup özellikle buldukları yerleri tahrişten boş durmadıkları için, gerektiğine göre bulantı, kusma, ishal, kendinden geçme, burun kaşıntısı ve sara baş gösterir ve nabız küçük ve farekuyruğu gibi ve saç gibi⁶ olur.

Fasıl 1365. Ve adı geçen kurtların kilusu yemeleri ile aşırı açlık, tarafların renginin değişmesi,⁷ halsizlik, zayıflık, karında kabızlık, karın şişliği, geçirme ve yellenme gibi durumlar da görülür.

Fasıl 1366. Ve özellikle bazı kere bağırsakların duvarlarına yapışık sümüksü rutubetleri yediklerinden başka bağırsağın kendisini de yiyerek yarıklar oluştururlar.

Fasıl 1367. Şimdi, kurtların taşıp coşması bu derecelere ulaştığı için, sahiplerinin de ölümü yakın olur.

Fasıl 1368. Belirtileri: ama belirtileri, büyüme çağında ve 1359. fasılda yazılı yiyecekler, balgamî mizaç, 1364. fasıldan 1367. fasıla varıncaya kadar yazılı olan belirtileridir.

Fasıl 1369. Tedavi: ve bu niteliğin tedavisi durumu da üç yolla düzen bulur olduğundan; **birinci yolu:** kurtların yuvalarını yok etmektir. Bu durum sabit alkaliler ile ve balgamı dışarı çıkarıcı zamklar ile cıvalı ilaçlarla, antimonlu ilaçlarla ve acı ilaçlarla⁸ mümkün olur.

Fasıl 1370. Ve bu durumda karna sıcak aromatiklerden çıkarılmış merhemlerin sürülmesi ve kokulandırılmış müshil içecekleri de yararlı olur.

Fasıl 1371. İkinci yolu: kurtların öldürülmesidir. Ballı ve tuzlu ilaçlarla ve yine kurtların yiyip sindiremeyeceği şeyler ile ve yine kurtlara özel acı ilaçlarla ve bundan başka asitli cıvalı ilaçlar, demir ve kurşundan yapılmış sülfatlar ile düzen bulur.

Fasıl 1372. Üçüncü yolu: gerek canlı ve gerek ölü olan kurtları dışarı çıkarmak ve savuşturmaktır. Bu da balgam dışarı çıkarıcı cıvalı müshillerle olur.

Fasıl 1373. Ve bunlardan başka bu bölümde adı yazılı ilaçlardan lavman, fitil ve merhemler düzenlenmesi de uygundur¹⁰.

Beşinci grupta ise çocukların dişleri çıkarken görülen belirti ve bulgular ile bunların tedavileri ele alınmıştır:

Fasıl 1374. Beşinci sınıf: Çocukların dişlerinin çıkmasıyla görünen hastalıklardır. Gerçi, çocuğun dişleri ve özellikle sivrice olan dişleri ortaya çıktığında, keskinliği sebebiyle diş eti sinirlerini tahriş ettiği, uzattığı ve aşındırdığından, o yerde flegmon, çibanlar/apseler ve gangrenler var olarak, konvülsiyonlar ve aşağıdan ishal yoluyla bakır yeşilinde maddelerin dışarı çıkması, öksürük ve ateş gibi belirtiler ortaya çıkar ve hatta ölümcül sonuç verir.

Fasıl 1375. Ve bu belirtilerin tamamının açıklanan sebepten ileri geldiği yani diş etinin sinirinin tahrişinden ortaya çıktığı dikkatli ve inceden inceye araştıran kişiler için açık ve bellidir.

Fasıl 1376. Çünkü 1374. fasılda açıklanmış sinir tahrişi iyileştiğinde adı geçen afetler de son bulur.

Fasıl 1377. Tedavi: şimdi diş eti tahrişinin giderilmesi ve savuşturulması durumu da diş etlerinde flegmonu savuşturan yumuşatıcılar katıksız soğuk tıkanıklık açıcılar dolayısıyla yumuşatılarak, tıkanıklıklar açılarak ve soğutulularak ya da fildişi talaşı benzeri uygun sert şeyler ile kazımakla ya da adı geçen yerleri birkaç yerinden kesme ile çare bulur.

Fasıl 1378. Özet olarak bu çeşit tedbirden sonra adı geçen durumdan ileri gelen konvülsiyonlar da iki dirhem kırmızı şaraba üç damla nişadırıruhu katılmak ve kullanmakla kaybolur¹⁰.

Subhîzâde Abdülazîz Efendi'nin çevirisinde Boerhaave'nin aforizmalarına ve onların sırasına sadık kalmıştır. Subhîzâde'nin eserinin önsözünde dile getirdiği, bazı fasıllarda açıklamalar yaptığı bilgisiyle koşut olarak, parazit çeşitlerinin açıklandığı 1363 numaralı fasılda ayrıntıya girdiği görülmektedir.

Tartışma

Doğumdan hemen sonra yeni doğanlarda görülen müköz sekresyonun etiyolojisi konusunda bir görüş bildirilmemiş ve bu sekresyona bağlı olarak ortaya çıktığı düşünülen bulantı, kusma, hıçkırık ve konvülsiyonların tedavisi için yapılabilecekler sıralanmıştır. Bunların

arasında yenidoğanın on-on iki saat süreyle aç bırakılması, bal ile karıştırılmış şarap, ya da şarapla birlikte müshil hâpı verilmesi önerileri vardır. Yenidoğanın uzun süre aç bırakılmasının, yeni doğan konvülsiyonlarının en sık görülen nedenlerinden birisi olan hipogliseminin¹⁶, konvülsiyonlara yol açabileceği, aşırı sekresyon etkeninin ise özefagus atrezisi gibi konjenital anomalilerle¹⁷ birlikte olabileceği düşünüldüğünde, ilgili fasıllarda önerilen yöntemlerin doğruluğu tartışılabilir.

Yeni doğanlarda mekonyumun atılamaması ve kabızlık sorununun tedavisinde, etiolojide olduğu düşünülen faktörlerin giderilmesine yönelik girişimlerin planlandığı görülmektedir.

Beslenme ile birlikte sıklıkla görülen kusma, ishal, kabızlık gibi gastrointestinal sorunlar, metinde, sütün sindiriminde yaşanan sorunlarla ortaya çıkan dışkının renginin bakır yeşili olması ve ekşi kokması, kusulan maddenin ekşi olması, kolik tarzı ağrılar, batında aşırı gaz olması şeklinde ele alınmıştır. Yine sütün sindirimindeki bozukluk infantil konvülsiyonun en sık nedeni olarak bildirilmektedir. Bu bilgiler, laktaz gibi intestinal mukozal enzimlerin konjenital olarak yokluğu ya da enfeksiyöz ishal sonucu geçici olarak eksilmesine bağlı olarak görülen şeker malabsorbsiyonunu düşündürmektedir¹⁷.

Çocukluk çağı hastalıkları arasında yer alan paraziter hastalıkların ortaya çıkmasında yumurtaların yutulması, enterobiasisde fekal-oral kontaminasyonun yanı sıra havada bulunan parazit yumurtalarının inhale edildikten sonra yutulması¹⁷, Boerhaave aforizmalarında da benzer şekilde ele alınmıştır.

Diş çıkarmayla birlikte aşırı ağız sulanması, burun akıntısı, orta derecede ishal, huzursuzluk ve iştah azalması görülebileceği, fakat aforizmalardakilerin aksine, yüksek ateşin diş çıkarmaya atfedilmemesi gerektiği çağdaş kitaplarda da bulunan bilgilerdendir¹⁸. Öte yandan, kimyasal ilaçların çocuk hastalıklarının tedavisinde önemli ölçüde yer aldığı fasıllardan elde edilen bulgular arasındadır.

Sonuç olarak hekim Subhîzâde Abdülazîz'in Boerhaave'ın "Aforizmalar"ından çevirdiği ve pek çok tıp tarihçimizin "Avrupa tıbbından tam olarak yapılmış bir çeviri" olarak kabul ettikleri^{4,7,12} bu eserde, çocuk hastalıkları ile

ilgili fasılların, çocukluğun yeni doğan, bebeklik ve oyun çocukluğu döneminde görülen bazı hastalıkları kapsadığı görülmektedir. Bunların tedavisinde döneminin Avrupa tıbbındakine benzer yaklaşımların sergilendiğini söylemek mümkündür.

KAYNAKLAR

1. Garrison FH. An Introduction to the History of Medicine with Medical Chronology, Suggestions for Study and Bibliographic Data (4th ed). Reprinted. Philadelphia: WB Saunders, 1929: 315-317.
2. Castiglioni A. A History of Medicine (Translated from Italian and Edited by E.B. Krumbhaar) (2nd ed), Revised and Enlarged. New York: Alfred A. Knopf, 1958: 615-617.
3. Bayat AH. Tıp Tarihi. İzmir: Sade Matbaa, 2003: 273-277.
4. Bayat AH. Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar. Ankara: AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 1999: 116-121.
5. Şehsuvaroğlu BN, Erdemir-Demirhan A, Cantay-Güreşsever G. Türk Tıp Tarihi. Bursa: Taş Kitapçılık-Yayıncılık, 1984: 120-121.
6. Atabek EM. Hollandalı hekim H. Boerhaave'nin "Aphorisma"larının Türk tıp tarihindeki yeri. Tıp Tarihi Araştırmaları 1986; 1: 25-44.
7. Erdemir-Demirhan A, Özcan N. Abdülaziz Efendi, Hekimbaşı. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt 1, 1988: 190-191.
8. Ünver AS. Tıp Tarihi I ve II inci Kısımlar. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1943: 173, 182.
9. Subhîzâde 'Abdü'l-'Azîz. Kıta'ât-i Nekâve fi Tercemet-i Kelimât-i Boerhâve. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, No: 2462, 1769: 1b-3b.
10. Subhîzâde 'Abdü'l-'Azîz. Kıta'ât-i Nekâve fi Tercemet-i Kelimât-i Boerhâve. Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Koleksiyonu, No: 2484: 1b-3a, 237a-239b.
11. Acıduman A, Arda B. Hekimbaşı Abdülaziz Efendi'nin "Kıtaât-i Nekâve Fî Tercemet-

i Kelimât-i Boerhave" adlı eserinde yer alan nöroşirürji ile ilgili bölümlerin değerlendirilmesi. *Türk Nöroşirürji Dergisi* 2011; 21: 18-28.

12. Adıvar AA. *Osmanlı Türklerinde İlim*, (6. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000: 197-198.
13. İhsanoğlu E (editör). *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi*, (Hazırlayanlar: İhsanoğlu E, Şeşen R, Bekar MS, Gündüz G, Bulut V). İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 1. Cilt, 2008: 422-424.
14. van Swieten G. *Commentaria in Hermannii Boerhaave Aphorismos, de Cognoscendis et Curandis Morbis*, Editio Tertia Parisiensis. Parisiis: Guillelmum Cavalier, Tomus Quartus, M. CDD. LXXIII. (1773): 574-668.
15. Boerhaave's Aphorisms: Concerning the Knowledge and Cure of Diseases (Translated from the last edition printed in Latin at Leyden, 1715-with useful observations and explanations by Delacoste J. London: Printed for B. Cowfe, and W. Innys, in St. Paul's Church-Yard. MDCCXV), Special Edition. Birmingham: The Classics of Medicine Library, 1986: 369-374 (http://books.google.com/books?id=AfTYBAn04PwC&pg=PP6&dq=Boerhaave%27s+Aphorisms,+Birmingham,+1986&hl=tr&ei=o2itTYuoJpCMswbv3_XWDA&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=4&ved=0CDQQ6AEwAw#v=onepage&q&f=false). Erişim tarihi: 30 Ekim 2010).
16. Grossman M, Bruhn FW. Pediatric emergencies. In: Mills J, Ho MT, Trunkey DD (eds). *LMP Current Emergency Diagnosis & Treatment*. Middle East Edition. Beirut: Librairie du Liban; 1983: 567-578.
17. Berkow R (editor-in-chief). *The Merck Manual of Diagnosis and Therapy* (14th ed). Rahway: Merck Sharp & Dohme Research Laboratories, Division of Merck & Co., Inc, 1982: 1819, 1851, 1899.
18. Dworkin PH. Child health supervision. In: Dworkin PH (ed). *Pediatrics* (The National Medical Series for Independent Study). New York: John Wiley & Sons; 1987: 23.
19. Devellioğlu F. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (18. Baskı). Ankara: Aydın Kitabevi, 2001: 1185.

Ek 1

MORBI INFANTUM

§. 1340. **INFANTI** recens nato oriuntur morbi proprii; 1. à strigmentis glutinosis, caseosis, lentis, quibus os, oesophagus, stomachus, intestina, ei replentur.

§. 1431. **QUA** solâ de causâ, nauseae, vomitus, tormina, singultus, convulsiones saepè oriuntur; atque deinceps restant indigestiones assumptorum.

§. 1342. **CURATUR** facile jejunio horarum x, vel xii; assumptione pauci vini cum melle misti, iteratâ dosi hoc tempore abstinentiae dati; vel lenissimo quodam simul adjecto stimulo purgante.

§. 1343. **QUIN**, ad proluendam hanc pituitae mucosae saburram, saepè prosunt egregiè Epithemata moderatè aromatica, & spirituosa.

§. 1344. **MULTUM** patiuntur vulgò à meconio non satis citò expulso, ob debilitatem foetûs, duritiem materiae, copiam ejus nimiam, siccitatem viae.

§. 1345. **HINC** ab ejus morâ, aere jam appulso, acrimonia, acor, putredo, in vapores resolutio, adeòque dolores torminosi, convulsiones, nausea, vomitus, singultus, tusses, sternutationes, clamores, fletus, pervigilia, terrores, febres, macies, mors.

§. 1346. **CORIGITUR** vis expellens sopita stimulo leni purgante, leni suppositorio, cardiaco suavissimo & leni.

§. 1347. **DURITIES** materiae corrigitur haustu seri lactis recentis cum pauco melle diluto, clysmate ex fero lactis saponato, vel mellito.

§. 1348. **INTESTINA** lubricantur, assumpto oleo Lini, Olivarum, Amygdal. dulcium, &c. tum injectis iisdem Clysmatis specie, & linimentis similibus.

§. 1349. **QUA** Methodo, quibus Medicamentis, felicissimè superantur varia illa & pessima symptomata ab hâc unâ radice orta (1345).

§. 1350. **SI** verò usquam, hîc antacida usum habent, & inter illa absorbentia imprimis.

§. 1351. **OPIATA** rarò, neque sine magnâ circumspectione, adhibenda.

§. 1352. **QUIN** evitauda omnia nimis attenuantia, stimulantia, volatilia.

§. 1353. **CUIQUE** verò singulari malo (1345.) facîle remedium invenitur, cognitâ historiâ causae, & curationis, omnium morborum hucusque descriptorum.

§. 1354. **MULTUM** patiuntur ab ipso lacte, dum id nimis citò, fortiterque in stomacho coagulatum, compingitur in unam massam gravem, acremque.

§. 1355. **HAEC** enim sensim acrior, acidiorque reddita, foeces alvi virides, acidum spirantes, materiem vomitu rejectam acidam, hinc tormina, flatus, dolores, & infinita alia excitat, maximè convulsiones.

§. 1356. **QUAE** curantur antacidis fixis, purgantibus permistis, clysmatibus similibus, carminantibus blandis, oleosis, internis, externisque.

§. 1357. **INSULTUS** porrò Epileptici hinc plerumquè originem ducunt, irritato genere nervoso ope acrimoniae vellicantis.

§. 1358. **UNDE** & his remediis solis curantur, si medelam capiunt.

§. 1359. **SIMULAC** haec superarunt mala infantes, & incipiunt uti cibis crudis, fructibus horaeis, carnibus, caseo, similibusque, vermes oriuntur.

§. 1360. **CAUSAM** dant ova insectorum, in aere vel terrâ viventium, assumpta, neque vi tenelli motûs destruenda.

§. 1361. **NIDIUM** dat pituita intestinalis, vel gastrica, in quâ haerent, foveantur, pariunt, augenturque.

§. 1362. **HINC** rarò in adultis, & in his modò torpidis, & leucophlegmaticis.

§. 1363. **SUNTQUE** rotundi, lati, ascarides.

§. 1364. **EFFICIUNT** irritatione nauseas, vomitus, alvi fluores, animi deliquia, pulsus exiles, deficientes, intermittentes, pruritus narium, insultus epilepticos.

§. 1365. **EFFICIUNT** consumptione chyli esuriem, pallorem, debilitatem, avlum adstrictam, indè tumorem abdominis, ructus, borborygmos.

§. 1366. **EFFICTIUNT** saepè perforationem ipsorum intestinorum.

§. 1367. **UNDE** & toties lethales reperti sunt.

§. 1368. **COGNOSCUNTUR** ab aetate, victu, temperie, effectibus, (1364. 1365. 1366).

§. 1369. **CURATIO** fit I. nidum destruendo (1361.) per alcalia fixa, gummata phlegmagoga, mercurialia, antimoniatia, aromatica amara.

§. 1370. **TUM** externè inungendo abdomen balsamicis ex aromaticis fortissimis, permistis purgantibus, oleosisque.

§. 1371. **VERMES** necando: quod fit ope medicamentorum mellitorum, salinorum, indigestibilium vermibus, amarorum aromaticorum, mercurialium, acidorum, vitriolatorum ex chalybe, vel cupro.

§. 1372. **EXPELLENDO** Lumbricos vivos, enectosve ope purgantium amarorum, phlegmagogorum, mercurialiumque.

§. 1373. **QUIN** clysmata, suppositoria, unguenta externa, ad eadem prosunt quàm maximè.

§. 1374. **QUANDO** dentes incipiunt prodire, maximè acuti, à tensione, puncturâ, laceratione gingivarum nervosarum, sanguinolentarumque, oritur inflammatio, tumor, gangraena, convulsio, alvi fluor viridis, salivatio, febris, mors.

§. 1375. **QUAE** cuncta facîle ex eadem causâ oriri demonstrantur.

§. 1376. **QUIN** sublatâ irritatione nervorum (1374.) spontè cessant.

§. 1377. **QUOD** fit I. gingivas emolliendo, refrigerando, leniendo mollibus, glutinosis, antiphlogisticis; 2. Saepè atterendo ad corpora dura, glabra; 3. dissecando ope lanceolae.

§. 1378. **CONVULSIONES** hinc oriundas minuta Sp. C. C. dosis feliciter tollit.

Ek 2

bâb-i hâmis emrâz-i etfâl beyânındadır

fasl 1340 ma'lûmdur ki henüz tevellüd eylemiş ma'sûmcalara nice keyfiyyât-i gayr-i tabî'iyye 'âriz olmagla imdî bunlar dahî beş nev' üzere tastîr ve keşîde kılınmışdır nev'-i evvel lezic ve cübniyyetlü ve galîz ve iplik gibi uzanur balgam hâdis olub femini ve merîsini ve ma'desini ve em'âsını zabt ider

fasl 1341 fe-li-zâlike mezbûr ma'sûmlara ekseriyyâ gaseyân ve kayy' ve fuvâk ve teşennücât 'âriz olub ve bu cihetle hazmları dahî 'asîr olur

fasl 1342 el-îlâc pes bu hâletin müdâvâsı dahı on ve yâhûd on iki sâ'at gıdâ virilmeyüb ve bu esnâda 'asel ile memzûc hamr-i hâlisden defa'ât-i kesîre ile kalîlen kalîlen hamr-i devâyı virilmekle yâhod şarâb-i merkûm ile ma'an müşhil hâbı isti'mâliyle tedbîr olunub

fasl 1343 ve hâricen kezalik batn-i ma'sûma evsâh-i balgamiyyeyi gasl ve tecliye için harâretde [237a] mu'tedil ve rûhiyyetlü azamde vaz'ı müfid olur

fasl 1344 nev'-i sâni ve bu misillü ma'sûmcalar me'â'-i müstakîmlerinde hâsıl olan süfl ve berâzın vakt vakt def' olunmadığından zahmet çekerler ki bu keyfiyyetin ya'nî i'tikâl-i batn 'urûzunun sebebi dahı ma'sûmun za'f-i hâl ve süflün kesret ve salâbeti ve me'â'-i müstakîmin fem-i mak'ada resîde olduğu mahallinin yubûsetidir

fasl 1345 li-hazâ süflün ihtibâsından ve rîhin ana sadmesinden nâşî hiddet ve humûzat ve 'ufûnet peydâ olarak ebhire ve edhine hâsıl olub ve teşennücât ve gaseyân ve kayy' ve fuvâk ve su'âl ve 'ataş ve feza' ve figân ve uykusuzluk ve havf ve hummâ ve hüzál gibi hâlâtı ihdâs idüb ve belki ma'sûmun mevtine dahı bâ'is olur

fasl 1346 el-îlâc imdî ez-cümle ma'sûmun fütûr bulmuş kuvvây-ı dâfi'asını ikâz zımnında müşhil-i hafif ve şâf-i müleyyin ve mukavviyyâtın ya'nî edviye-i kalbiyyenin eltaf ve ahrâlarıyla tashîh-i mevâdda şurû' olunur

fasl 1347 ve salâbet-i süfl dahı cüz'î 'asel ile memzûc mâ'-i cübñ şurb olunub ve kezalik mâ'-i cübñ-i sâbûnî ve yâhûd mâ'-i cübñ-i 'aselî hukneler tertîb ve vaz' olunmagla lînet-pezîr olmak mümkündür

fasl 1348 ve kezalik yubûset-i em'â dahı dühn-i bezr-i kettân ve dühn-i zeyt ve dühn-i levzi hulv isti'mâliyle ve yine edhân-i mezbûreyi hukne tarîkiyle îsâl idüb ve yâhod bunları ma'sûmun batnına tılâ itmekle mündefi' olur

fasl 1349 hulâsa 1345 faslında beyân olunan i'tikâl-i batndan neş'et iden âfât-i 'adîde-i mevhûşa ta'rîf olundığı vech üzre devâ-pezîr ola gelmiştir

fasl 1350 zîrâ humûzâtı mükessir eşyânın ve bundan mâ'adâ humûzâtı neşf ve cezb idici edviyenin bu husûsda fâ'ide-i 'acîbesi inkâr olunmaz

fasl 1351 ammâ efyûniyyât makûleleri egerçi mükessir-i humûzâtıdır lakin bu gûne sıbyâna

virilmede ihtiyât ve ihtirâz [237b] lâzım olub virildiği vaktde dahı nâdiren isti'mâl olunmuşdur

fasl 1352 ve yine bunun gibi murakka'ât ve lâz'ât ve tayyârât makûlelerinin kezalik şedîdlerinden ihtirâz vâcibdir

fasl 1353 binâen-alâ-zâlik 1345 faslında tastîr olunan âfetlerin tedbîrine mahsûs devâ istinbât olunması her birinin başka başka sebeplerini mülâhaza ve evvel kitâbdan bu fasla resîde olunca beyân eyledigimiz emrâza tatbîk lâzım ve lâ-büdd olmagla bu sûretler dahı tabî'at-i tıbbiyesi olan zevâta âsândır

fasl 1354 nev'-i sâlis şol emrâzdır ki in'ikâd-i lebenden neş'et ider zîrâ leben etfâlin ma'delerinde serî'an mün'akid olmagla sakîl ve hiddetlü bir hamîr gibi olur

fasl 1355 ve bu hamîr gîtikce hiddet-i hâmıza kesb iderek ma'sûmun süfli zencârı ve râyiha-i hâmızayı müşt Emil olub ve yine bunun gibi kayy ile dahı def' olunan mâddede humûzat nümâyân olmagla ve bunlardan nâşî mags ve kesret-i riyâh ve evcâ' gûnâ gûn ve âfât-i sâ'ire husûsiyle teşennücât 'ârız olur

fasl 1356 el-îlâc ve bu hâletin def'-i izâlesi husûsı dahı humûzâtı neşâf edviye-i sâbite-i müleyyinât ve mugassilât ile memzûcen isti'mâl olunub kezalik ol makûle hukneler-i edhânî ile ve bundan mâ'adâ riyâhî dâfi' edviyenin ve husûsiyle dühniyyât-i latîfenin isti'mâl olunmasıyla sûret bulur

fasl 1357 ve 'ale-l-husûs bu gûne etfâlin ekseriyyâ mübtelâ oldukları ümmü's-sıbyân dahı in'ikâd-i lebenden neş'et eylediği zâhirdir zîrâ mütehammir olan lebenin binâen 'asabı tahrîk ve tahrîş ideceginde iştibâh olunmaz

fasl 1358 li-hazâ bu âfete dahı 1356 faslında mübeyyen mu'âlecât ile tedbîr olunur

fasl 1359 nev'-i râbi' tevellüd-i dîdândır ki vâkı'â etfâl makûleleri yâd ve beyân olunan emrâzdan rehâ-yâb olub fi-l-cümle nemâ-i tahsîl eyledikten sonra agdiye-i fice ve fevâkih-i nâzice ve lühûm ve peynir misillü eşyâ tenâvülüne bed'an eyledikleri cihetden [238a] ma'delerinde dîdân tekevvin ide gelmiştir

fasl 1360 es-sebeb ve bunun sebebi dahı hevâ-i müte'affin ve haşerât-i arzın agdiyede mevcûd beyzeleri ve bu gûne beyze-i haşerâtı hâvî agdiyenin kemâ-yenbagî hallinde ma'de-i nâzikter sıbyânın 'adem-i kudretidir

fasl 1361 el-mevzi' imdî beyân olunan didânın sâkin oldukları mevâzı' dahı gerek ma'de ve gerek em'ânın etrâf-i bâtınısını müştemil olan rutûbât-i muhâtiyyedir ki rutûbât-i mezbûre didân-i merkûmeye âşiyân olub anın harâretiyle tevellüd idüb ve kezalik nemâ hâsıl iderler

fasl 1362 ve bu cihetdendir ki sinn-i nümüvvi temâm itmişlerde didân tevellüdi nâdirü'l-vukû'dur meger ki kâhil olub hareketden ihtirâz idenlerde balgamü'l-mizâc kimesnelerde ola zîrâ sinn-i şebâba resîde olanların harâret ve kuvvâsı 1360 faslında tahrîr olunan beyzeleri şikest idüb tahammüllerini hall eyler

fasl 1363 el-envâ' ve dahı bu didânın envâ'ı olub bir nev'î tavîl ve bir nev'î 'arîz ve bir nev'î müdevver olur ya'nî murâd-i mü'ellif ma'lûmdur ki insânın em'âsında hâsıl olan kurd üç nev'den 'ibâret olub biri tavîl olmagla hayât tesmiye iderler ki bu nev'î em'â-i dikâkda tevellüd eyler ve bir nev'î 'arîz olub habbi-i kar' ta'bîr iderler ki bunlar dahı em'â-i gılâzda hâdis olur ve bir nev'î müdevver ve gâyet sagîr olub hall içinde tevellüd iden dûda müşâbeheti cihetinden sirke kurdı itlâk olunur bu dahı me'â-i müstakîmde tekevün idüb hattâ ba'zan berâz ile ma'an hurûc eyler

fasl 1364 el-fürû' ve bu didânın a'râz-i kesîresi olub ez-cümle bulundukları mevâzı'ı tahrîşden hâlî olmadıkları cihetden iktizâsına göre gaseyân ve kayy ve istitlâk-i batn ve gaşy ve hikke-i enf ve sar' zuhûra gelüb ve nabz sagîr ve zenebül-fâr ve zülftere olur

fasl 1365 ve yine didân-i mezbûr keylûsı ekl eylemeleri ile cû'-i müfrit ve televvün-i etrâf ve hüzâl ve z'af ve i'tikâl-i batn ve verem-i batn [238b] ve cüşâ ve kurâkır gibi hâlât dahı zuhûra gelür

fasl 1366 ve husûsiyle ba'zı def'a cederât-i em'âya mültasık rutûbât-i muhâtiyyeyi ekl itdiklerinden mâ'adâ zât-i me'â'ı dahı ekl itmekle füccele peydâ iderler

fasl 1367 imdî çün-ki didânın cüş u hurûşu bu mertebelere resîde ola ashâbının dahı fevti karîb olur

fasl 1368 el-'alâmât ammâ 'alâmâtı sinn-i nümüvvi ve 1359 faslında muharrer agdiye ve mizâc-i balgamî ve 1364 faslından 1367 faslına varınca tahrîr olunan a'râzdir

fasl 1369 el-'ilâc ve bu keyfiyyetin mu'âlecisi husûsı dahı üç vechle nizâm-pezîr olmagla

vech-i evvelî didânın âşiyânını izâle itmekdir ki bu hâlet kaleviyyât-i sâbite ile ve balgamı ihrâc eyleyici zamglar ile ve zîbakât ve antimûnyât ve edviye-i mürre ile mümkün olub

fasl 1370 ve bu husûsda batna âfâviyyât-i hârreden me'hûz merâhim tilâ olunması ve müşhilât-i müdehhine şurbı dahı müfid olur

fasl 1371 vech-i sânisî katl-i didândır ki 'aseli ve milhî devâlarla ve yine didânın ekl idüb hazm itmeyeceği eşyâ ile ve kezalik didâna mahsûs edviye-i mürre ile ve bundan mâ'adâ zîbakât-i hâmiza ve hadîd ve nuhâsdan ma'mûl zâciyyât ile nizâm bulur

fasl 1372 vech-i sâlisî gerek zinde ve gerek mürde olan didânı ihrâc ve def'dir ki bu dahı muharrec-i balgam müşhilât-i zîbakî ile husûl-pezîr olur

fasl 1373 ve bunlardan mâ'adâ bu bâbda edviye-i merkûmeden hukne ve şâf ve atliyye tertîb olunmak dahı münâsibdir

fasl 1374 nev'-i hâmis etfâlin dişleri bitmekle zuhûra gelen hastelikleridir ki vâkı'â tıflın esnânı ve husûsiyle sıvrice olan dişleri zuhûr eyledikde hiddeti takribiyle lise-i 'asabiyyelerini tahrîş ve temdîd ve hakk itmekle ol mevâzı'da felgamûnî ve hurâcât ve gangıraynâ vücûd bularak teşennücât ve esfelden ishâl tarikiyle mevâdd-i zencârî hurûcî ve su'âl ve hummâ gibi a'râz vukû' bulub ve belki mevî netîce virir

fasl 1375 ve bu [239a] ve bu a'râzın mecmû'ı beyân olunan sebebden neş'et itdigi ya'nî tahrîş-i lise-i 'asabiyyeden hâdis olduğu ashâb-i dikkat ve em'âna zâhir ve hüveydâdir

fasl 1376 zîrâ 1374 faslında meşrûh tahrîş-i 'asab mündefî' oldukda âfât-i mezkûre dahı münkat' olur

fasl 1377 el-'ilâc imdî tahrîş-i lisenin izâle ve def'i husûsı dahı liselerde felgamûnîyi dâfi' müleyyinât müfettihe-i bârideü's-sâfi zımnında telyîn ve teftîh ve tebrîd olunmagla yâhûd burâde-i nâb-i fil misillü eşyâ-i sulbe-i münâsibe ile hakk itmekle yâhûd mevâzı'-i mezbûreyi bir kac mahallinden teşrîh ile sûret bulur

fasl 1378 hulâsa bu gûne tedbîrden sonra hâlet-i mezbûreden neş'et iden teşennücât dahi iki dirhem şarâb-i kırmızı üç katre rûh-i karn-i iyyel izâfe ve isti'mâl olunmagla zâ'il olur

Dipnotlar

¹ Zımâd: 1. Merhemle yaraya sarılan sargı, bez.
2. İlâç, lâpa, yakı¹⁹. Latince metinde: *Epithemata moderatè aromatica, & spirituosas*; İngilizce metinde: *moderate Aromatic oyls and Spirits*

² Latince metinde: *antacida*; İngilizce metinde: *Alcalies*

³ Latince metinde: *Opiata*; İngilizce metinde: *Opiates*.

⁴ Latince metinde: *attenuantia, stimulantia, volatilia*; İngilizce metinde: *things as do attenuate and stimulate too much, or are too volatil.*

⁵ Latince metinde *porrò Epileptici*; İngilizce

metinde: *Epileptic fits.*

⁶ Latince metin: *pulsus exiles, deficientes, intermittentes*; İngilizce metin: *a small, deficient, and intermitting Pulse.*

⁷ Latince metin: *pallorem*; İngilizce metin: *paleness.*

⁸ Latince metin: *alcalia fixa, gummata phlegmagoga, mercurialia, antimoniata, aromatica amara.*; İngilizce metin: *fix'd Alcalies, Slyme-purging Gums and Rosins, Mercurials, Antimony, and bitter Aromatics.*